

 <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1909>

 Doç. Dr. Adem PALABIYIK
Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bitlis / TÜRKİYE

 Öğr. Gör. Ali Rıza SAVAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bitlis / TÜRKİYE

Citation: Palabiyik, A. & Savaş, A. R. (2020). Şiddet Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(54), 1537-1546.

ŞİDDET KAVRAMI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

ÖZET

Şiddet tanımını farklı biçim ve içeriklerde yapmak mümkündür. Dünya Sağlık Örgütü şiddeti “sahip olunan fiziksel güç ya da kudretin, tehdit yoluyla ya da doğrudan, kendine, bir başka insana, bir gruba ya da topluma karşı yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişme bozukluğu ile sonuçlanan ya da sonuçlanma olasılığı yüksek bir biçimde uygulanması” olarak tanımlamaktadır. İş yerinde şiddet ise “çalışanların işle ilgili ortamlarda saldırı, istismar, tehdit ve diğer şiddet davranışlarına maruz kalmalarıdır” şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyolojik açıdan şiddet olgusu çok sayıda değişken tarafından çözümlenmektedir. Şiddet olgusu, günümüzde en çok ilgi gösterilen konulardan biri haline gelmiştir. Şiddetin çeşitli sınıflamaları yapılmaktadır. Şiddet çok yönlü bir olgu olup, değişik biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Şiddet, fiziksel, ekonomik, cinsel, kültürel ve psikolojik biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Şiddetin sosyal ve ekonomik maliyeti büyüktür. Şiddet, değişik yaklaşımlarla ele alınabilmektedir. Bu çalışma, gerçekleşen şiddet pratiklerinin büyük ölçüde, sosyo-kültürel ve toplumsal kaynaklarını kuramsal açıdan irdelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Sosyoloji, Teori, Davranış, Eylem.

A SOCIOLOGICAL EVALUATION ON THE CONCEPT OF VIOLENCE

ABSTRACT

There are many possible ways to define violence. The World Health Organization defines violence as the intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community, that either result in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, maldevelopment or deprivation. The violence phenomena are sociologically analyzed by many variables. Violence as one of the research areas in sociology has recently attracted great interest among sociologists and also some other researches in social sciences. There is a close connection between the actions accepted as violence in society and the structure of the society. Violence is a multidimensional event and it is classified in various forms. Violence can be dealt with by means of different approaches. This study aims at emphasizing greatly the socio-cultural and social-related sources of the violence applications mostly with a theoretical viewpoint.

Keywords: Violence, Sociology, Theory, Behavior, Action.

“Kimse şiddeti durduramaz. Sadece Tanrı bunu başarabilir. İnsanlar, Tanrı'nın elindeki araçlardan başka bir şey değildir. Belirleyici etken, Tanrı'nın rahmetidir. Tanrı, kendi kanununa göre hareket ettiğinden şiddet de bu doğrultusunda sona erecektir. İnsan Tanrı'nın konumunu tam olarak bilmez ve bilemez. Bu nedenle bizim yapacağımız, gücümüz elverdiği ölçüde çaba göstermektir.”

M. Mahatma Gandhi

1. GİRİŞ

Topluma dair olgusal durumlar analiz edilirken yöntemin çeşitliliği oldukça önemlidir. Bu çeşitlilik süreci özellikle şiddet kavramı ele alınırken uygulanmalıdır ve bu olgu tek bir nedene indirgenemez. Buradan yola çıkarak, şiddet olgusu ile birlikte ekonomik, psikolojik ve toplumsal boyutlar da sürece dahil edilmelidir. Bu sebepten şiddetin tek bir nedenle analiz edilmesi bilimsel olarak da doğru değildir (Usta, 2009). Geçmişten günümüze birçok düşünür, insanlık medeniyeti ilerledikçe ve teknoloji geliştikçe şiddetin azalacağına dair ön görüleri artmış, konsensüsün gelişeceğine inanmış ve barışın geleceğini her zaman öngörmüşlerdir. Ama 21. yüzyılda olduğumuz şu zaman diliminde bile bu kehanetin tutmadığını görmekteyiz.

İnsanın hali hazırda yer aldığı ortamın sahip olduğu çeşitli değişkenler (gürültü, ısı, rüzgar, nem, vb.) fiziksel ve psikolojik durumunda çeşitli değişmelerin oluşmasına ve devam etmesine sebep olur. Bu değişkenler bazen bireyin davranışlarında kendisi dışındaki bireylere karşı şiddete dönüşebilir ve bireyin bu tavırları, toplumsal ilişki biçimlerini de belirleyebilir. Böylece birey, bu tür davranışları sergilediği için bir anlamda mağdur pozisyonuna düşebilir ama aynı zamanda olayın faili olarak bu tavırdan yahut davranış biçiminden kurtulamadığı için bir süre sonra şiddeti meşru görme tavrına da sahip olabilir, böylece bireye göre davranışları sorgulanamaz bir anlama kavuşabilir. Bu tavırlar savunma, intikam, ceza, terbiye... adına “meşrulaşan” ve insanın ayrılmaz parçası olarak var olmaya devam eden şiddet davranışına dönüşür (Vatandaş, 2005).¹ Şiddetin türlerinden biri olan savaş ve toplumsal eşitsizlikler, adaletsizliklerle birlikte bütün dünyaya yayılan terörizm gibi gelişmeler toplum bilimleri açısından da ele alınıp analiz edilmesi gereken birer sorun yumağı haline gelebilirler. Giriş hale gelen bu problemler yalnız olarak incelenmeyi ve ortaya çıkacak sorunlara da çare bulmayı mümkün de kılmayacaktır. Bu sebepten dolayı bir diyalektik içinde ele alınması gereken savaş ve barış kavramları/vakaları başka kavramların da ele alınmasına sebep olacaktır. Böylece şiddetin ardından ortaya çıkacak olan² özgürlük ve adalet kavramları da analiz edilmeye ve toplumsal olaylar ele alınırken değerlendirilmeye ihtiyaç duyulacaktır (Günay, 2004). Dolayısıyla şiddet kavramının bireysel ve toplumsal değişkenleri dışında ortaya çıkmasına neden olan sınırsız ilişki ve faktörler mevcuttur. Bu ilişki biçimi ve faktörlerin çeşitliliği ise yukarıda da değinildiği gibi bireylerin saldırgan davranışlarına meşruluk sağlaması açısından kullanılmış yahut görülmek istenilmiştir. Yani, bu sebepler bir meşruluk gerekçesi haline getirilmek istenmiştir. Bir düşünceyi/ilkeyi/pratiği/prensibi zorbalıkla kabul ettirmeye çalışmak ise anti-tezinin doğurmuş ve iki savunu arasındaki çatışma yeniden şiddetin alevlenmesine ve bir şiddet kısır döngüsü oluşmasına sebep olmuştur.

2. KAVRAMIN TARİHİ VE ŞİDDET

Eski Yunan mitolojisinde kaos (chaos) sözcüğü, bütün Tanrıları yaratan en eski ilk Tanrıyı ve evrenin yaratılmadan önceki durumunu tanımlamaktadır. Sözcüğün bu mitolojik anlamı, Tanrıların ve evrenin yaratılışının, bulanıklığa, kargaşaya, karışıklığa son verdiği biçiminde de yorumlanabilir. Gerçekte doğa ve insan denge, düzen, uyum sistemi içinde yaşamını sürdürebilir. Şiddet sözcüğü güç, zorlama ve baskı aracılığı ile fiziksel yada psikolojik zarar neden olan sözel olmakla birlikte tutum ve davranışların tümü yahut içgüdüsel olarak var olan ve çevre etkenlerden kaynaklanan bir davranış türü (Koçoş, 2011: 274), bireyin konumunu ve konumundan elde ettiği gücünü başka birinin canını acıtmak için kullanması (Tekin, 2011: 70), başka insanlara bedensel yada ruhsal baskı uygulayarak zarar verilmesi (Kalyoncu, 2009), toplumsal ilişkiler bağlamında doğrudan yada dolaylı olarak başkalarına karşı ahlaki, moral ve manevi bütünlüğüne yapılan saygısızlık (Ayan, 2010), nezaket içermeyen ve zorlama bir davranış biçimi (Mutlu, 2006: 6), kuvvetin farklı ve zor kullanımı, kabalık (Yılmaz, 2006: 647) ve tehdit içeren zorlama tavırlarla birlikte keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma (Akkaya, 2010: 5) ve rahatsız olunan güç kullanımı, alıkonulma ve sert bir biçimde müdahaleye uğrama (Yavuz, 2014: 5) olarak ifade edilebilir. Aslında insanoğlu doğumundan itibaren şiddetle iç içedir. Bu bağlamda şiddeti meşru gören birey kaba kuvvetle alanını genişletmekte ve çevresinde olup bitenlere birer gözlemci olmakta ve tüm bunları

¹ Bu meşrulaştırma durumunu şöyle açıklayabiliriz: “Tarihin değişmeyen malzemesi olan savaşlar, toplumların baş belası, terör olayları, kavgalar, çekişmeler, modern hayatın getirdiği gerilimler ve daha niceleri, insan merkezli şiddetin yaygınlığını gösteren önemli örnekler olarak anlam kazanmaktadır” (Vatandaş, 2005: 151).

² Burada Fransız İhtilali’ni hatırlamak gerekir, çünkü Fransız İhtilali gibi ciddi anlamda şiddet içeren bir olayın ardından da yine özgürlük ve adalet gibi kavramlar güçlenmişti (Koç, 2018: 3196). Dolayısıyla özgürlük ve adalet gibi kavramlar, genellikle ağır bedellerin ödenmesinden sonra nefes alabilmişlerdir.

zihnin en ücra köşesinde hapsedilmektedir (Balcıoğlu, 2001)³. Bu yüzden şiddet, günümüzde adeta kimliğimizin bir parçası haline gelmiştir. Hâlbuki insanlığın geleceği, şiddetsiz bir dünya ile daha mutlu daha parlak olurdu. Öyleyse şiddet toplumda ve ondan önce zihnimizde nasıl giderilebilir? Bunu tartışmak için önce şiddetin kökenini ve içinde barındırdığı kavramları bilmek ve açıklamak gerekmektedir.

3. BAZI ŞİDDET TERİMLERİ VE ŞİDDETİN ÖĞRENİMİ

Kargaşa Sözcüğü: Ayaklanma, başkaldırı, isyan anlamında kullanılır. Toplumsal açıdan tanımlanmış bir statüdeki insanların yarattığı, denetimsiz, düzensiz saldırıları ve şiddet eylemlerini ifade etmektedir.

Terör Sözcüğü: Dehşet, korkutma, yıldırma anlamında kullanılır. Belirli bir ideolojik görüşü zorla kabul ettirmeye dayanır. Bu sözcük ilk kez Fransız devriminde, devrimcilerin kralcılara, kralcılarının devrimcilere karşı giriştikleri şiddet eylemleri sırasında nitelik kazanmıştır.

Terörizm Sözcüğü: Barış ve savaş diyalektiğinde, iki uç arasında yer alan politik şiddet çeşidi, teröristlerin tutumlarına karşı istediklerinin verilmemesi sonucunda sisteme karşı girişilen saldırı ve teorik tutumdan ziyade bir ideolojiye dayanarak devam eden pratik türü olarak ifade edilebilir (Hoffman, 1998: 183). Bu şiddet eylemi, ülkeyi bölmek, siyasal rejimi yıkmak ve belirli bir görüşü egemen kılmak amacıyla yönelik olabilmektedir.

Ayaklanma Sözcüğü: Toplumsal açıdan tanımlanmış bir statüdeki insanların ekonomik ve politik amaçla, toplumsal düzene ve yasalara başkaldırma ve şiddet eylemlerine girişmesidir.

Devrim Sözcüğü: Bir toplumun, ülkenin ekonomik ve politik yapısında kısa sürede gelişme ve değişme yaratmak amacıyla yapılan eylemlerin bütünüdür. Fransız Devrimi, Sovyet Devrimi bu tür devrimler arasında bulunmaktadır.

Savaş Sözcüğü: Çatışma, çekişme, didişme, karışıklık, mücadele anlamlarında kullanılır.

Militan Sözcüğü: Genellikle belirli bir alt kültüre bağlı olan, onun başarısı, üstünlük kazanması için savaşın her türlü saldırgan davranışı ve şiddet eylemini yapan kişidir (Bernasconi, 2000)⁴

Köktenci Sözcüğü: Bağlı olduğu dini, mezhebi, tarikatı toplumda egemen ve etkili duruma getirmek için kökten değişikliği ya da siyasete ödünsüz uygulamayı sağlamak amacıyla şiddet eylemini benimseyen kişidir (Köknel, 1996: 25).

Bu tür şiddet içeren kavramlar ya da kavramlaştırmalar, birdenbire ortaya çıkmış değildir. Şüphesiz ki kavramların temsil ettiği tüm olgular belirli bir tarihsel süreç içinde yer edinmiş ve sanki işlevsel bir hâl almıştır. Bahsedilen bu durumlar ise sadece bir şekilde devam ettirilebilir; *Öğrenme*. Çünkü öğrenme ile birlikte insanoğlu, neyi yahut neleri yakıp yıkacağını tasavvur edebilir. İnsandaki bu tasavvur gücü verili bir güç değildir, hayvanlarda bulunan saldırganlık dürtüsü gibi bir dürtü insanoğlunda yoktur, insan ancak yaparak ve ederek öğrenir. Öğrenme eğitime dair olan ve olmayan bilgi, beceri, tecrübe ve yinelenme sonucu kalıcı olan davranışa biçimi olarak ifade edilebilir.

Bu aşamada birey öğrendiklerini pekiştirir ve geriye kalan faydasız bilgileri ayıklar (Köknel, 1996: 40-41). Bununla birlikte artık tek tek kişilerin neden şiddete eğilimli olduğunu açıklama çabamızda; Augustine'den Freud'a kadar uzanan, insan doğasına sinmiş şiddetin nedenlerini insan doğasından ayıran iki tür mikro düzeyi açıklama arasındaki ayrımı açıklığa kavuşturmamız gerekir. İlk olarak, insanın özünde günahkâr olduğuna dair tarihsel olmayan ontolojik kabullenmeler vardır. (Machiavelli'nin bütün zamanlarda bütün insanların "nankör, değişken, taklitçi, bozucu, tehlikelerden kaçacak delik arayan ve kazanç için deliye dönen" kişiler olduğuna dair iddiası gibi). Bu ifade, kişilerin,

³ İş bununla da kalmamaktadır, der; Balcıoğlu ve ekler; "Çocukların televizyonda heyecanla seyrettikleri çizgi filmler, okudukları çizgi romanlar hep şiddet ağırlıklıdır. Ya son zamanlarda yaygınlaşan bilgisayar oyunlarına ne demeli? Sadece bir filmde bombalar atılmakta, kaleşnikoflar katliam yapmakta ve yüzlerce kişi hayatını kaybetmektedir. Haber saatleri ve gazeteler ise dünyanın dört bir yanındaki şiddet olaylarını ve çatışmaları evimize getirmektedir." Daha fazla bilgi için bkz. (Balcıoğlu, 2001: 7). Aslında geleneksel sosyal hareket teori düşünürleri, hareket oluşumunu açıklamak için şikâyetler ve kimlik arasındaki bağa önem vermişlerdir. Sosyal hareket aktörlerinin kendileri hakkındaki düşüncelerini örgütlenmesi, paylaşılan yanlışların tecrübe edilişi yorumlanışı ve grup ortamında çözümlü yoluyla gerçekleşmektedir (Tauraine vd., 1999).

⁴ Burada dar anlamda bir ırkçılıktan söz edebiliriz. Irk terimi yalnızca gevşek bir biçimde kullanıldığı sürece, ne kavrama itiraz etmenin bir anlamı vardır ne de ırkın gerçekliğini reddetmenin. Irk kavramının icadı, insan topluluklarının renk esasına, geldikleri yerlere ve diğer özelliklere göre kabaca ayrılmaya başlamasından ve daha öncesinde zaman zaman ırklar diye söz edilen şeyin içine sokulmasından belli bir zaman sonra gerçekleşmiştir. Burada mantıksal bir ilişki varsa, ırk kavramının mantığını ortaya koymak, belli bir ırkçılığın mantığını ortaya koymaya da yardım eder (Bernasconi, 2000).

hatta aslında bütün toplumların dönem dönem bazen de uzun dönemler boyunca açıklamaya yönelik kurumsal belirtilerin etrafında dolaşmakta büyük zorluk çeker. İkinci olarak da insan doğasının şimdi ve burada, kaba bir doğaya sahip olan bir yapı olarak gören ve bu yapının, gelecekte belirli kurallar ve kurumlar altında değişebileceğini veya epeyce farklı bir biçim, yani daha barışçıl bir biçim alabileceğini kabul eden açıklamalar vardır. William James, eğer tüm genç insanların ömrü maden ocaklarında, gemilerde, gökdelen inşaatlarında çalışarak ya da evlerde bulaşık veya çamaşır yıkayarak geçerse, dünyanın daha güvenli bir yer haline geleceğini öne sürüyordu; bu ikinci türden açıklamaya iyi bir örnektir (Keane, 1998: 111)⁵

Şiddetle alakalı olarak ortaya çıkacak çatışmaları bertaraf etmek ve insanlığı bu çatışma ortamından kurtarmak için Hobbes, devlet olması gerektiğini vurgular. Hobbes'a göre devlete ihtiyaç vardır ve devlet olmadıkça her zaman savaş durumunun olabileceği de aşikârdır. Savaş, sadece kendi yapısından ibaret değildir, bir güvensizlik ortamında da çatışmaya yönelik eğilimler hayli güçlü görünür. Bunun ötesinde, daha doğrusu savaşın olmadığı zamanlarda barış vardır ve toplulukları savaşın olmamasına yönelten duygular konusunda ise Hobbes şunları söyler: "insanları barışa yönelten duygular şunlardır: ölüm korkusu, rahat bir hayat için gerekli şeyleri elde etmek arzusu ve çalışarak onları elde etme umudu" (Hobbes, 1992: 94-97). Hobbes'un ifadelerine bakıldığı takdirde aklın, bireylere barış üzerinde nasıl anlaşacaklarını da gösterdiğini görebiliriz (Göze, 2006: 137). Ama Hobbes, barışı sağlarken de özgürlükten feragat etme eğilimi içinde olacaktır. Peki, özgürlük kaybedilerek barış olabilir mi? Hobbes'a göre insanlar hem barışı hem de kendilerini korumak istiyorsa birçok şey üzerindeki haklarından vazgeçmeli ve ancak kendisine karşı olanlara tanyacak kadar özgürlükle yetinmelidir (Hobbes, 1992: 113-114). Bu bağlamda Hobbes'a göre birey dilediğini yapmamalıdır, dilediğini yapabilme özgürlüğü güvenlik karşısındaki en büyük engeldir. Modernizm de benzer bir iddiayı savunmaktadır (Koyuncu, 2019: 35), bu sebepten birey istediğini yapabildiği sürece barış sağlanamayacaktır. Dolayısıyla bencil ve bir diğer insanın kurdu olan bireyi, hayvandan farklı kılan şey, akıl ile hesaplanmış bir metotla barışa doğru yol almak olacaktır (Kurğan, 2014: 65).

Aslında, şiddetin nitelik ve niceliklerinde meydana gelen bu tür değişimler genel olarak sosyal değişme süresiyle ilişkilidir. Bu yüzden her toplumda kişilerin davranışlarını yönlendirme amacını içeren normlara rastlanır. Bu normlar toplumu bozulmaya, çözülmeye karşı korur, kişiler arası ilişkileri düzenler ve toplumun temel yapı ve değerlerini muhafaza eder. Hobbes'tan yapılan alıntıyla aslında anlatılmak istene de budur. İnsanların, başta hukuk sistemi ve yasalar olmak üzere bütün temel toplumsal kurumların getirdiği davranış kalıplarına, örneklere, ilkelere, kurallara, yaptırımlara başkaldırması, karşı çıkması toplumun dengesini, düzenini bozar; toplumsal çözülmeye yol açar. Gelecekte ümitsiz olan insanlar hem hayata bir mana veremezler hem de belli bir kararlılığa sahip olamazlar, böylece değer kavramını kendi içinde öğüten nihilizme saplanıp, kalabilirler (Garaudy, 1993: 25).⁶ Bu durumda insanlar kendi başına, kendi koyduğu ilkeler, kurallar doğrultusunda yaşarlar. Fert, dağarcığında çok şey bulunduğunu görür, bu fikirlerinden ötürü kendinden memnun olur ve kendini entelektüel tamamlanmış sayar. Kendi dışında hiçbir şeyin eksikliğini hissetmediğinden, kendi zihin konforunun ortasına yayılıp yerleşir. Böylece fert, kütle insanı olur. Kütle insanı kendini mükemmel addeder (Gasset, 2007: 72).⁷ Tabi burada kişilik, üst benliğin meydana getirdiği korku ve kaygıya karşı benliğini muhafaza etmek için şiddet eylemlerini tercih eder. Örneğin Freud, saldırganlık eyleminin bireyin ontolojisinde var olan bir nitelik olduğu üzerinde durmuş ve öğrenim ile hem elde edilemeyen hem de değişmeyen bir içgüdü

⁵ John Keane, *Şiddetin Uzun Yüzyılı* adlı kitabındaki bu ifadesine ek olarak şunları belirtir: "Günümüz sivil toplumlarında şiddet araçlarını edinmenin giderek kolaylaşmış ucuzlaşması, bu gidişatın ivme kazanmasını sağlıyor kuşkusuz. Şiddet araçları edinmenin kolaylaşması yüzündendir ki, silahların denetim altına alınması yönündeki neredeyse histeri boyutuna ulaşmış talepleri, hem şiddet biçimleri, şiddetin çok kaynaklı kökleri konusunda hem de silaha sarılmanın, sivil toplum mensuplarını gerginliğe sürüklemeye ve yönlerini şaşırma yönündeki derin bir eğilimin belirtisi olması konusunda düşünülmektedir. Sivil toplumların sürekli bir anomi olarak ürettiği şiddet, her zaman için bir kayıp ya da hiçliğe uzanan bir tutulma olarak yaşanmayabilir; hatta bu duruma çok seyrek rastlanır. Asıl acı verici gerçek şudur: şiddet, sadece maruz kalanlarla değil, şiddet uygulayanlar ve şiddete tanık olanlar tarafından da, macera tutkunlarını ateşleyen bir eğlence, bir hobi gibi algılanabilmektedir" (Keane, 1998: 111).

⁶ Garaudy, bu cümleyi vurgularken özellikle nihilizmin üzerinde durur ve "nihilizmin neticesinde Tanrı'nın, ama herhangi bir Tanrı'nın hükümlerini vaat eden yalancı Mesihlerin kurtarıcılığının kurbani da olduklarını söyler, bu ümitsiz insanların" (Garaudy, 1993: 25-26).

⁷ Gasset, kütle insanını şöyle tanımlar: "O bugün, önceki herhangi bir devirdeki hem-cinslerinden daha zeki, kavrama yetenekleri daha geniş bir insan. Ne var ki bu yeteneğin ona bir faydası yok; gerçekte kendinin böyle bir yeteneğe sahip olduğunu belli belirsiz hissetmesi, öyle görüyor ki, onu daha da fazla kendi içine kapıyor ve bu yeteneğini kullanmasına engel oluyor. Kütle adamı, kendisi için gerekli olduğuna inandığı bütün aleladelikleri, işe yaramayan beylik düşünceleri veya sadece kafasında tesadüfen yığılan boş kelimeleri kabullenir ve ancak kendi saflığı ile izah edilebilecek bir cüretle onları her yerde kabul ettirmeye çalışır" (Gasset, 2007: 72-73).

olduğunu düşünmüştür.⁸ Kişi bu aşamada kırıcı, yok edici, olumsuz, rahatsız edici davranış kendisini ortaya koyar. Toplumsal değerlerin ontolojisini meydana getiren üstbenlik ne kadar tahakküm içeren bir baskı uygularsa, agresif veya mütecaviz tavırların ortaya çıkması o kadar istekli hale gelir. Şu unutulmamalıdır ki, birey yalnız başına yaşayamaz. Bu da her zaman kalabalık içinde yaşayacağı anlamına da gelmemelidir. Lakin sosyolojik açıdan bilinmeyen, tanımlanamayan yahut ötekileştirilen bir kalabalık arasında yer aldığımız takdirde ise yalnız kalabileceğimiz açıktır. Yabancılaşma bu bağlamda psikolojik bir durumda olabilir. Kişi, içinde bulunduğu toplumdaki uzaklaşabilir ve o topluma uygun olmayan yahut geleneklerini benimsemeyen tavırlar sergileyebilir. Marksist anlamda doğasına ve kendisine de yabancılaşır (Marx, 2011: 261-262) ve yabancılaşma psikolojik bir boyut kazanmaktadır. Yabancılaşma bir kişinin öz duyuları ve öz gereksinimleriyle bağlantısını kaybetmesi olgusudur (Tezcan, 1985: 47).

Yabancılaşma⁹ artık toplumu da bireyi de rahat bırakmayan ve sürekli rahatsız eden bir hal almıştır. Sosyal değişim ile veya savaş yıkıntısı veya kültür değişmesi ile toplum çözülüyorsa, bireyler birbirinden uzaklaşıyor, bireyler kendi hayatlarını yaşıyor ve devam ettirmeyi planlıyor demektir. Bu tavırlar, var olan dayanışmayı da ortadan kaldırmak anlamına gelebilir. Bu da dini tutumların hasar görmesini sağlar, çünkü din, dayanışma olgusuna pozitif katkı sağlar (Akyüz ve Çapçoğlu, 2008: 84). Böylece değer kavramının insanlaşma problemi bireyin gündelik hayatının bir parçası haline gelince mesele imkânsız bir hale bürünmektedir (Freire, 2017: 20-21).¹⁰ Bir birey için sömürülme durumu diğer biri için hak sayılabilir (Habermas, 2002).¹¹ Çünkü değerlerin bireyselleşmesi varlığın özüne dair olan birçok şeyi altüst etmiş ve sıradanlaştırmıştır. Bundan kaçış ise cemaat ve örgüt gibi kavramların güçlenmesine sebep olmuştur. Aslında bunlar, sınıfsal tutumun birer göstergesidir. Fakat bu durum ekonomik ve politik hayatı yapılandıran tek faktörün sınıf olduğunu ileri sürmek anlamına gelmez; ancak muhtemelen en önemli faktör bu sınıfsal tutumlardır (Egdell, 1998: 653-657).

4. DAVRANIŞ VE EYLEM BİÇİMİ OLARAK ŞİDDET

Eylemin şiddete dönüşmesinin esas nedeni, bireyi mağdurluk ve kurban edilmişlik psikolojisine yönlendirmek ve onu bu konuda istenç dışı tatmin etmektir. Maalesef birey bu yöntem sonucunda kitlenin ortak kanısına uymak zorunda kalmaktadır (Freud, 1975: 16-35). Aslında bu kanı şimdiye değil geçmişe de ait olabilir. Çünkü birey, kendi ailesinden hayatta kalanların kendisine aktardıklarına göre de bir mağduriyet psikolojisine de sahip olabilir ve böylece geçmişten devam eden mağduriyet psikolojisini de devam ettirebilir. Geçmişten kaynaklanan bu durum bir “öç alma” güdüsünü de ortaya çıkarabilir ve yoğun öfke şiddetin kaynağı haline gelebilir (Fromm, 1990: 21-25). Şiddete içkin olanlar mağdurluk ve ezilmişlik güdülerini toplumun mağdurluk ve ezilmişlik güdülerine örtüştürünce kendilerine meşru bir alan açabilmektedirler. Kişi ıstırap çekme yahut örselenme vakalarını yaşarsa o kadar fazla yansıtabilir. Dolayısıyla mağdur birey, sahip olduğu benlik savunmalarını kullanabilir (Çevik, 2007: 36). Mağdur psikolojisi tehlike arz eden bir duygu durumudur. Çünkü öznel, gözlemlenmemiş, doğrulanmamış ve paylaşılmamış belirli bir olaya gönderme yapar (Aquino ve Lamertz, 2004: 1023). Mağdurun ilk yaptığı kendine acımadır ve sonrasında içinde bulunduğu

⁸ Freud aslında bu durumun, cinsel içgüdüyle “bağlı bulunduğunu ileri sürmüştür. Bilindiği gibi libido (eros) adı verilen, doğuştan gelen, haz veren, uyum sağlayan, kişiliği ve davranışları meydana getiren, hayat boyu süren ruhsal gücün gelişmesi belli aşamalardan geçer. Ağız döneminin sözlü saldırganlık, çok konuşan, başkalarını kötüleyen, küçülten, iğneleyen, alaya alan, suçlayan, daha çabuk öfkelenen, kazan, bağırıp çağırarak, vurup kuran, alkol ve uyuşturucu ya da uyarıcı bağımlılığı olanların saldırgan davranışlara ve şiddet eylemlerine yatkın olan, edilgen ve bağımlı davranışlar biçiminde ortaya çıkması takıntısı diye yorumlanabilir” (Balcıoğlu, 2001: 37).

⁹ Bu ifade de kast etmek istediğimiz, Marx’ın ya da Weber’in sosyolojideki “yabancılaşma” kavramıyla ilintili değildir. Belli bir açıdan bakılırsa aslında bu durum Marx’ın yabancılaşma tanımlamasının kısa bir bölümünü açıklayabilir, fakat tümü için yeterli değildir. Çünkü Marx, yabancılaşmayı temel dört yaklaşım içerisinde benimsemiştir; ilki, insanın kendi türsel özünden yabancılaşması (bizim asıl kastımız da budur aslında) ikincisi, işçiler arasında görülen yabancılaşma, üçüncüsü, işçinin ürününe yabancılaşması, dördüncüsü ise işçinin üretim eylemlerinden yabancılaşmasıdır. Weber’de bahsi geçen yabancılaşma durumu ise daha çok “rasyonelleşme” ile alakalıdır (Marshall, 2005: 788-799). Vurgulamak istediğimiz, yabancılaşmanın daha çok “ötekileşme” kavramı ile ilintisidir. Ötekilikle kastım, başka insanlar nezdinde onaylanma ve kabul edilme ihtiyacı hisseden bir kişilik türü, yani haklara sahip olamama durumudur. Topluluklara katılamama ve o çevrelerden ayrılmaya ile ilişkilidir (Bendhabib, 2006).

¹⁰ Paulo Freire, değerle ilgili kaygısını şöyle dile getirir: “Günümüzün direniş hareketleri, özellikle gençlik arasındakiler, doğal olarak içinde oluştukları ortamın özelliklerini yansıtırlar. Ama öz olarak insanı ve dünya içindeki, dünya ile bir varlık olarak insan için duyulan kaygıyı belirtirler; insanın ne olduğu ve nasıl olabileceği kaygısıdır bu” (Freire, 2017: 21).

¹¹ Fakat Bauman, bu mücadele durumuna karşı şöyle bir yaklaşım geliştirdi: “Üzerinden gelenin peşpaye giysileri çıkarıldığında halk, kendisi olarak insanın o saf, eski durumuna, insan soyunun ibret alınacak birer örneği durumuna indirgenmiş olacaktır. O zaman yalnızca bir niteliği paylaşacaklardır: Sonsuz işlenme, biçim verilme, kusursuzlaştırma kapasitesi. Eski ve pejmürde giysileri üzerlerinden attıkları için yeniden giydirilmeye hazır olacaklardır. Bu kez elbise dikkatle seçilecek, titizlikle tasarlanacak ve Aklın öngördüğü gibi, ortak çıkar ölçüsüne uygun olarak biçilecektir. Tasarımcıların iradesi yalnızca Akıl tarafından sınırlandırılacaktır” (Bauman, 2003: 85).

durumdan dolayı karşı tarafı suçlayarak, şiddete yönelmesidir. Böylece mağdur mağduriyetini haklı göstererek şiddete meyleder ve bunu sahip olduğu psikolojiye bağlar. Bu psikolojide diğer bir etkili durum ise ekonomi olabilir. Çünkü ekonomik durum ile birlikte eğitim seviyesinin düşüklüğü (Açıkgöz, 2015: 252; Gökkaya, 2011: 103) ve buna bağlı olarak diğer olumsuz faktörler (alkol, vb.) şiddeti tetikleyen diğer niteliklerdir ve bu örneklerde şiddetin daha fazla görüldüğü gözlenmiştir. Bu düzeyler yükseldikçe bu örneklerin azaldığı, ancak insanlar arası iletişimi bozan mimik, hareket, söz gibi sembolik saldırgan davranışların arttığı görülmüştür, bu durum kişilik değişmesine de giden bir sonuç ortaya koyabilir (Altuğ, 1996). İnsanın toplumun bir parçası haline gelmesi, içinde yaşadığı aile, grup, toplum kesimi ve toplumla birleşip bütünleşmesi ortak davranış kalıplarını benimsemesi, topluma uyum sağlamasıdır. Dahrendorf'a göre bireyin toplumsal konumu ile bu konumunun mecburi gelir ya da saygınlık derecesi sıralaması ancak toplumsal davranışın normatif beklentilere göre onaylanmasının sonucu olabilir, yani bireyin toplum içindeki yeri, toplumsala ait olan ile uyumlu olduğu sürece normal bir hal alabilir. Bu durum da toplumun belirlenimlerine göre değişen bireysel konumlardan dolayı bireyler yahut fertler arasında eşitsizliğe sebep olacaktır (Dahrendorf, 1973: 172). Bu bağlamda eşitsizlik kaçınılmaz hale gelecektir (Turner, 1997). Eşitsizliğin olması bireyi belirli kalıpların öğrenilmesine teşvik edebilir. Örneğin birey, sosyal davranış kalıplarını ve belirli ilkeleri öğrenebilir. Kendi amaçları ile toplumsal amaçlar arasında bağlantı kurabilir. Böylelikle ortak değerleri benimseyebilir. Bireysel beceri ve yeteneği doğrultusunda toplumsal rol ve yer edinir ve mevcut durumunu korumak için çaba harcar. Sosyal şiddet ise daha farklıdır ve toplumun yapısal kimliği ile bütünleşmektedir. Bu durum daha çok geçişli toplumlarda görülmektedir. Çünkü geçişli toplumlarda karmaşık bir durum vardır ve birey, iki toplum arasında sıkışmış durumdadır. Bu sebepten dolayı geçişli toplumlar şiddete açıktır. Bu tür bir toplumda şiddet doğal olarak değil öğrenilmiş bir biçimde kendisi gösterebilir. Fakat günümüzde çok çeşitli toplumlar yaşamaktadır ve bu toplumlar; siyasal rejimleri, ekonomik yapıları, endüstrileşme düzeyleri, toplumsal ve kültürel yapıları bakımından büyük farklılıklar gösterirler.

Toplumun bütünleşmesine yardımcı olan hukuk, mesleki örgütler, piyasa mekanizması, siyasal partiler, aile gibi öğelerin denetim ve bütünleme fonksiyonlarını yitirmesi, şiddete hazır ortamlar meydana getirir. Toplumsal yapının basitliği ölçüsünde memnuniyetsizlik artar ve bunu emecek mekanizmalar bulunmaz. Toplumun çeşitli grup ve sınıfları arasındaki siyasal ve ekonomik çıkar çatışmaları çok şiddetli olunca kargaşa ortamı meydana gelir. Fertlerin bir sınıftan ötekine geçmesi demek olan toplumsal hareketlilik imkânı yoksa memnuniyetsizlik ve şiddet o ölçüde artar. Belirli bir düzeye yükseltelen toplumsal hayatta, insan yaşamının doğasına aykırı olarak bazı engellemeler ortaya çıkabilir. Bu olunca insanlar çaresizlikleri ve çözümsüzlükleri sebebiyle ilkel doğalarına dönmektedirler. Çözümsüzlük ve baskı hemen şiddeti gündeme getirmez. Şiddetin çözüm yolu olarak denenmesi için, önce bir engellenmenin, çaresizliğin ve sonra da çözümsüzlüğün olması gerekir. Şiddetle mücadele için kaynaklara inilmeli ve dinamikleri net bir şekilde saptanması gerekmektedir (Cirhinlioğlu, 2003: 170). Ancak bu süreçlerden sonra, varlık koruma, öz savunma güdüsü belirleyici konuma yükselir, daha önce değinildiği gibi bu, şartların belirlendiği ilkel bir savunmadır. Bireyin kendini savunma pratiği ideolojik bir bağlama sahip olursa, bunun sonucu kaçınılmaz olarak şiddet olur. Bu şekilde inşa edilen bir şiddet bireyin hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelir ve birey, bu eylemi kendini ifade etmenin bir aracı olarak kabul edebilir. Bu tür bireylerden oluşan bir toplum modeli sağlıklı bir toplum olarak kabul edilemez fakat toplumun değişken olduğu da unutulmamalıdır. Değişen toplum, bireyi de değiştirip dönüştürebilir ve ona, sahip olduğu nitelikleri yükleyebilir. Buna rağmen bazen toplum istemediklerini ötekileştirmektedir. Böylesi bir toplumun temel niteliği ise sermayeye alan açmaktır. Eğer sermaye böyle bir toplum türü istiyorsa toplumu buna göre şekillendirebilir fakat tersi bir durum söz konusu olursa sermaye kendini büyütecek alanı, toplumun başka bir mekânında inşa edebilir.¹² Maalesef sermaye mikro veya makro düzeyde toplumsal gelişmelere yön verebilir (Alpago, 2018: 315) bu da azgınlaşan sermayenin her alandaki yaşama yönelik saldırıları hiç durmaksızın sürdürmesine izin verir. Böyle olunca da var olan toplumlar bunalımlara ve sonuç olarak şiddete zemin hazırlar. Bu ise dünya genelinde tepki gruplarının oluşmasını kaçınılmaz kılacaktır ve önümüzdeki süreçte şiddetin tırmanacağı anlamına gelmektedir.

¹² Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bkz. (Çakır, 1991) ve (Kongar, 1985).

5. SONUÇ YERİNE

Şiddet toplumsal, politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal sorunların yanında aynı zamanda bir güvenlik sorunudur. Bu sebeplerden dolayı devlet tarafından şiddete bulaşan bireylerin ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik yönleri tespit edilmeli ve buna yönelik tedbirler alınarak hizmetler sunulmalıdır. Öncelikle şunu kabul etmek gerekir ki şiddet olgusu bireyleri umutsuzluğa/mutsuzluğa sevk etmekte ve bu negatif duyguların sonucunda karamsarlığa itmektedir. Bu bağlamda bireyleri topluma kazandırmak için çeşitli faaliyetler ile birlikte sosyal yardımlar da yapılmalı ve birey, bu yapılanlarla içinde bulunduğu alanın dışına çekilmelidir. Bu pratik, bireyin topluma karşı yabancılaşmasının önüne geçecek ve bireyi topluma kazandıracaktır (Usta, 2009: 102). Gerçek şu ki, bu dünyada birlikte yaşayabiliriz ve dünya sadece bizlerin etrafında dönmektedir. Bizim olduğu kadar başkalarının da bu dünya üzerinde yaşama hakları vardır ve bu bireyler ötekiler değildir. Kimseyi toplumun yapıları dışına itmek ve herhangi birinden dayattığımız kurallara uymasını istemek hakkımız da yoktur. Bireylerden oluşan bütün toplumların, kendilerini geliştirme ve var olma mücadelesi vermeye hakkı vardır, dolayısıyla bu haklar uluslararası yapılarla güvence altına da alınmıştır. Bir toplum, toplumsal hafızasında yer edinen acıları birlikte paylaşamazsa toplum içinde sahip olunan benzeşlikler ayrımlaşır ve çatışma ortaya çıkar. Toplumsal hafıza bir toplumu bir arada tutan en önemli tarihsel süreçtir. Toplum acılarını paylaşamazsa bu acılar ilerde travmaya dönüşebilir. Bu inşa süreci ilerler ve devletlerarası rekabete dönüşürse şiddetin önünü almak imkânsız olacaktır.

Bireysel ve toplumsal alanda, ilgi, sevgi, güven, saygınlık, özerklik, özgürlük, yaratıcılık ve üreticilik, gereksinimlerine doyum sağlayan davranışlar doğru, güzel, iyi, olumlu olup hoşgörüyü karşılanmalıdır. Aksi davranışlar hoşgörünün son bulduğu sınırın ötesinde değerlendirilmelidir. Biz bu arayış içinde yer almak, saldırgan davranışları ve şiddet eylemlerini bu arayışın amaçlarına uygun biçimde önlemek zorundayız. Bu sebepten dolayı tefekkür ve idrak etmeden günlük yaşama biçimine kadar anlayış ve hoşgörü geliştirilmeli ve de çağdaş bir iletişim biçimi kurulup, devam ettirilmelidir. Çağdaş iletişim biçimi aileden başlamalı ve bütün toplumsal yapı ve kurumlarda işletilmelidir. Uzlaşma, değişik insanlar, gruplar, alt kültürler ve farklı toplum kesimleri arasındaki duygu, düşünce, davranış, tutum ve eylem farklılıklarını ortak bir amaca yönlendirmek doğrultusunda olabileceği gibi, farklılıklara karşılıklı saygılı davranmak doğrultusunda da olabilir. Özellikle kitle iletişim araçlarında saldırgan davranışları ve şiddet eylemlerini içeren fotoğraflar, görüntüler azaltılmalı, denetlenmeli, gerçeklikle bağdaşp bağdaşmadığına bakılmalı ve TV ile şiddet arasındaki diyalektik daha net ortaya konulmalıdır (Chomsky ve Herman, 1998; Giddens, 2000: 391). Toplumda bu tür davranışlar ve eylemler oldukça, kitle iletişim araçlarının¹³ bunları haber olarak duyurması doğaldır. Ancak haberlerde bile kaza, ölüm, cinsel saldırı, işkence, cinayet, terör olaylarına ilişkin fotoğrafların, görüntülerin biçimi, sıklığı, süresi, uzaklığı düzenlenebilir, sınırlandırılabilir ve denetlenebilir. Böyle bir zaman aralığında üretken düşünce ile engelleri aşmak olasıdır ve mevcut olası durum, düşünce özgürlüğüne sorumluluk anlayışını getirmiştir. Düşüncenin özgür olması, irade, akıl, mantık, sağduyudan bağımsız olması, gerçek dışı, kabul edilmez, tehlikeli, zararlı olması demek değildir. Eyleme dönüştürülecek düşüncenin saldırı, şiddet öğeleri içermemesi, başkaları ve toplum için tehlikeli ve zararlı olmaması gereklidir. Tehlikeyi ve zararı düşünce düzeyinde saptama olasılığı yoktur, ancak saldırı ve şiddet eylemlerine karşı çıkmak olasıdır. Tabi burada önemli bir nokta da “kimlik” sorununu aşabilmektir.

Topluluklarımızın farklılığa karşı esnekliğini ve açıklığa karşı garanti altına almak için kimlik ilişkilerinin devamlı dönüşümüyle uğraşmalıyız. Kimlik gruplarının çeşitlendirilmesinin yalnızca topluma uyumsuz olanlar için değil, herkes için esas olduğunun tanınması çok önemlidir. Kimliklerimiz başkalarının kimlikleriyle bağlantılıdır; kimlikler karşılıklı olarak birbirine bağlıdırlar (Medina, 2006). Bu açıdan her toplumun özgürlükçü olması beklenemez fakat demokratik bir halk yasasının hoşgörü ilkesi ile kısmen liberal düşünceler dizgesinin de dahil edilebileceği kamusal aklın da olması gerekir (Rawls, 2003). Biz eğer bu “kamusal akıl” ile hareket edersek birçok çatışmanın önüne rahatça geçebilme fırsatı yakalayabiliriz. Bunların yanında İslam dininin temel tutumlarını öğrenen birey için neyin doğru neyin de yanlış olduğu akıl ile kolaylıkla kavranabilir. Özellikle “Kim, bir cana kıymamış ya da yeryüzünde

¹³ Özellikle televizyonun çocuklar üzerindeki etkileri incelendiğinde, “televizyonda yer alan ve şiddet içeren iletler akla gelmektedir. Bu nedenle aileler çocuklarının bu tür iletlerden olumsuz yönde etkilenebileceklerinden kuşulanmaktadır. Örneğin bir insan tüm hayatı boyunca bir ya da iki ölüm olayı görebileceği halde, televizyonda her gün binlerce ölüm olayına tanık olabilmektedir” (Karaca, 1996: 372-373).

bozgunculuk yapmamış olan bir insanı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir”¹⁴ ayetinin sahip olduğu içerik, İslam dinin şiddet olayına bakışını açıkça gözler önüne sermiştir. Çevresini bilen ve çevresindeki güzellikleri anlayan, her canlıya saygı duyan, doğadaki her şeye merhamet ile bakan, kendine güvenen, kendine ve başkalarına saygılı olan, kendini, toplumu ilerletmek için uğraşan, uğraş sürecini erdem ile özdeşleştiren, yaratıcı-üretici olan; sahip olduğu geleneksel bağlar ile birlikte çağdaş uygarlığın bilim, teknik, sanat alanlarındaki gelişmeleri izleyen, bireysel ve toplumsal sınırlarını doğru olarak belirleyen anlayışlı, hoşgörülü ve uzlaşmaya açık kuşaklar yetişir (Mertan, 2001; Thoreau ve Gandhi, 1999). Bu özellikleri ilke olarak benimseyen birey hem hayatı idame ettirebilecek gücü kendisinde bulacak ve bu tutum, kişinin akıldışı, içgüdüsel, başına buyruk özelliklerin ve itkilerin saf dışı edilmesine yarayacaktır (Simmel, 2004: 90). Şiddetin yok olması, bütün toplumlarda ve toplumumuzda bu nitelikleri taşıyan insanların çoğalmasına, etkili ve yetkili duruma gelmesine bağlıdır. İnsanoğlu belirli bir şiddet biçiminin haklı görülüp görülmeyeceği konusundaki etik yargıları tektik etmek ve başka yurttaşlara aktarmak ve medeniyetsizliğe karşı çareleri, özellikle konunun ne kadar karmaşık olduğunun ve şiddetin demokratik kurumlar açısından taşıdığı tedirgin edici sonuçların farkında olan hal çarelerinin geliştirilmesini desteklemek zorundadır. Mükemmel bir toplum gördüğümüz gibi olanaklı değildir. Fakat daha iyi ve daha kötü olan toplum düzenlerinden söz edebilmek her zaman mümkündür (Popper, 2005: 126).

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, R. (2015). Yoksulluk ve Suç: Doğrusal Olmayan Bir İlişki. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 251-265.
- AKKAYA, Ş. G. (2010). *Aile İçi Şiddet Kavramı ve Aile İçi Şiddetin Uluslararası ve Ulusal Hukuki Belgelerdeki Düzenlemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- AKYÜZ, N. ve ÇAPCIOĞLU, İ. (2008). Fonksiyonel Din Sosyolojisi: Emile Durkheim, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. ss, 85-90, Ed: Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- ALPAGO, H. (2018). Ekonominin Toplumsal Gelişme Sürecindeki Yeri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 303-317.
- ALTUĞ, Y. (1996). *Terörün Anatomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- AQUINO, K. & LAMERTZ, K. (2004). A Relational Model of Workplace Victimization: Social Roles and Patterns of Victimization in Dyadic Relationships. *Journal of Applied Psychology*, 89(6), 1023- 1034.
- AYAN, S. (2010). *Aile ve Şiddet: Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- BALCIOĞLU, İ. (2001) *Şiddet ve Toplum*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2003). *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. (Çev. Kemal Atakay), İstanbul: Metis Yayınları.
- BENDHABIB, S. (2006). *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*. (Çev. Berna Akkıyal), İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERNASCONI, R. (2000). *İrk Kavramını Kim İcat Etti?* (Haz. Zeynep Direk), İstanbul: Metis Yayınları.
- CHOMSKY, N. & HERMAN, A. S. (1998). *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir*. (Çev. Berfu Akyoldaş- Tamara Han-Metin Çetin-İsmail Kaplan), İstanbul: Minevra Yayınları.
- CİRHİNLİOĞLU, Z. (2003). Eşitsizlikler, Kalkınma Sorunları ve Terör. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 159-173.
- ÇAKIR, R. (1991). *Ayet ve Slogan*. İstanbul: Metis Yayınları. Çevik, A. (2007). *Politik Psikoloji*. Ankara: Dost Kitabevi.

¹⁴ Mâide, 5/32.

- DAHRENDORF, R. (1973). *Homo Sociologicus*. Londra: Routledge & Kegan Paul. Edgell, S. (1998). *Sınıf*. (Çev. Diden Özyiğit), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- FREIRE, P. (2017). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. Dilek Hattatoğlu-Erol Özbek), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FREUD, S. (1975). *Kitle Psikolojisi*. (Çev. Kâmuran Şipal), İstanbul: Bozak Yayınları.
- FROMM, E. (1990). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. (Çev. Yurdanur Salman ve Nalân İçten). İstanbul: Payel Yayınevi.
- GARAUDY, R. (1993). *Entegrizm*. (Çev. Kamil Bilgin Çileçöp), İstanbul: Pınar Yayınları.
- GASSET, Y. O. (2007). *Kütlelerin İsyanı*. (Çev. Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- GIDDENS, A. (2000). *Sosyoloji*. (Yayına Haz: Hüseyin Özel-Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GÜNAY, M. (2004). Barış Bir Ütopya Mıdır? *KAYGI/Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi*, (3), 65-72.
- GÖKKAYA, V. B. (2011). Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 101-112.
- GÖZE, A. (2006). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- HABERMAS, J. (2002). “Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak. (Çev: İlknur Aka), İstanbul: YKY. Hobbes (1992). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim), İstanbul: YKY.
- HOFFMAN, B. (1998). *Inside Terrorism*. London: Victor Gollancz.
- KALYONCU, H. (2009). *Ergenlikte ve Gençlikte Şiddete Meyletmek, Aile İçi Şiddet ve Şiddet Ortamında Çocuklar*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- KARACA, F. (1996). Radyo ve Televizyon Yayıncılığında İlkeler ve Sorumluluk. *Yeni Türkiye*, Eylül-Ekim, 2(11), 372-373.
- KEANE, J. (1998). *Şiddetin Uzun Yüzyılı*. (Çev. Bülent Peker), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- KOÇ, Y. (2018) Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Bir Kimlik Tasavvuru: İslâmcılık. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 3184- 3200.
- KOÇÖZ, R. (2011) Şiddet Üzerine. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 245-254.
- KOYUNCU, A. A. (2019). Özgürlüğün Bir İmkânı Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme. *EKEV Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 21-38.
- KURĞAN, E. (2014). *Mukaddime’de ve Leviathan’da Devlet Anlayışı*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- KONGAR, E. (1985) *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köknal, Ö. (1996) *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- MARSHALL, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MARX, K. (2011). *1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*. (Çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.
- MEDİNA, J. (2006). Kimlik Sıkıntısı, Kimliksizlik ve Farklılaşma Sorunu. Edt. E. Efe Çakmak, *Cogito*, 46, 33-57.
- MERTAN, T. (2001). *Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş*. (Çev. Seda Çiftçi), İstanbul: Kaknüs Yayınları. Mutlu, F. (2006). *Aile İçi Şiddet Sürecinde Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- POPPER, K. (2005). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*. (Çev. İlknur Aka), İstanbul: YKY.

- RAWLS, J. (2003). *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*. (Çev. Gül Evrin). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SİMMELE, G. (2004). *Modern Kültürde Çatışma*. (Çev. Tanıl Bora- Nazile Kalaycı-Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOURAINÉ, A., COHEN, J., JOHNSTON, H., LARANA, E., OFFE, C., GUSFIELD, J. R. & MELUCCI, A. (1999). *Yeni Sosyal Hareketler*. (Yayına Hazırlayan: Kenan Çayır), İstanbul: Kaküs Yayınları.
- TEKİN, Ü. (2011). *Şiddet, Şiddet Kavramı, Aile İçi Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet ve Çocuk İstismarı*. Ankara: Orient Yayınları.
- TEZCAN, M. (1985). Gençlik ve Yabancılaşma. *Uluslararası Şiddetizm ve Gençlik Sempozyumu*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- THOREAU, H. D. & Gandhi, M. K. (1999). *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*. (Çev. C. Hakan Arslan – Fatma Ünsal), Ankara: Vadi Yayınları.
- TURNER, B. (1997). *Eşitlik*. (Çev. Bahadır Sina Şener), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- USTA, A. (2009). Etnik Şiddet Olgusu Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir Değerlendirme. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(2), 87-106.
- VATANDAŞ, C. (2005). Aile ve Şiddet. *Fikir Dünyası*, 3, 151-173.
- YAVUZ, S. (2014). *Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları ve Medya Metinleri Aracılığıyla Sunumu*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- YILMAZ, E. (2006). *Öğrenciler İçin Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları.